

МОДЕРАТОР НА НОВОБЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА И ПРОСВЕТА (ЗА НАРОДОПОЛЕЗНОТО ДЕЛО НА НЕОФИТ РИЛСКИ)

Доц. д-р Надежда Кръстева, гл. ас. д-р Владислав Кръстев

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Изследването е за националната роля на Неофит Рилски при развитието на новобългарската култура и просвета през първата половина на XIX в. Таксидиот, проповедник, учен, книжовник, учител – навсякъде с мъдрото си витийство отец Неофит просветлява българите към идеалите на Новото време; убеждава ги, че със знанието и морала пред тях също се откриват възможности да са щастливи в цивилизования свят. От съвременен културологичен аспект се анализира позицията на книжовника учител Неофит като субективен фактор в процесите на моделиране общественото начало за социалния прогрес на българското население. Коментира се влиянието на неговата светла личност върху израстването на възрожденските интелектуалци патриоти и за подготовката на първите професионални учители на нацията в Габрово и Копривщица. В резултат се доказва, че Неофит Рилски е полезният демократ еволюционист на родното Възраждане и същинският културен център на българското просветно-революционно движение за освобождение на Отечеството.

Ключови думи: рилски монах; книжовник; филолог; учител; Габровско училище

*Догде ми очи гледат и други оуды служат, не ща да престана,
от да ся труда за народната ни полза, колкото ми иди от ръка.*

Неофит Рилски

Введение

Закономерно социално-политическото и културно-просветното развитие на Европа е непрекъснат процес на съседско съперничество и взаимно сътрудничество между народите и държавите. Именно на този глобален фон българският етнос и по време на петвековното османско владичество има шанса да участва в съвместния европейски живот – главно чрез взаимодействието със своите съседи (сърби, гърци,

румънци, югозападни славяни) и посредством активното си участие в общобалканските процеси. Безспорно най-вече тяхното добронамерено „комшийско“ отношение и политическо съдействие подпомагат спасяването на изчезващата балканска народност и насърчават многострадалното Българско възрождане с борбите за политическа свобода и национална държава (Shishmanov 1969; Genchev 1988).

През XVIII век в Европа вече доминират нови икономически и политически условия за социален живот, които изискват и от българите значително по-високо образование, за да могат да продължат участието си в модерната и конкурентна бизнес среда на капитализма. В геополитически план най-достъпни се оказват новогръцките училища (и по териториално разположение, и по финансови изисквания), които с дипломите си гарантират широки перспективи за реализация в икономическия, политическия и културния живот на Балканите, особено след създаване на по-горна училищна степен – *елинското училище* – с водещи учебни предмети философия, богословие, филология, стара гръцка литература, физика, математика. В тези актуални училища с преднамерено корисни политически цели се приемат и деца с негръцки произход, а в резултат ролята на новогръцкото образование се засилва из целия балкански регион (Atanasov 1993, pp. 267 – 273). Съответно много български младежи учат в новогръцките училища в Мелник, Серес, Пловдив, Анхиало, Созопол. Исторически най-значими за нацията са дейностите на следните възпитаници на гръцки училища: Партений Павлович, Софроний Врачански, д-р Никола Савов Пиколо, д-р Петър Берон, Антон хаджи Кринчу, Константин Фотинов, Емануил Васкидович, Райно Попович, Иларион Макариополски, д-р Иван Селимински, Васил Априлов, Неофит Бозвели, Неофит Рилски, Димитър и Константин Миладинови, на потомците на Софроний Врачански – Атанас Богориди, Стефан Богориди със синовете му Николай и Алеко Богориди, както и на още много радетели на новобългарската просвета и култура (Dimitrov 1987, pp. 33 – 34). Именно тяхната гръцка култура и гръцка образованост им позволяват да се реализират успешно в социално-политическия живот на Европа и от своята висока публична позиция да работят пълноценно и за българската национална кауза.

Сред тези безспорно исторически значими български интелектуалци родолюбци напълно заслужено специално място заема Неофит Рилски (1793 – 04.01.1881) – *Патриарх на българските книжовници и педагози* (К. Иречек). В исторически план неговата личност и културно-просветните му дела оригинално се проучват и оценяват първо от К. Иречек, Ив. Д. Шишманов, М. Балабанов, Ив. Снегаров, Л. Доросиев, Л. Милетич, С. Велев а в наше време – и от А. Димитров, Р. Радкова, Н. Генчев, Ил. Конев, Ж. Атанасов, М. Гечев, В. Бойчева и др. Приема се, че историческото време е периодът, в който „борбата за национална култура има политически характер и е важен компонент на националноосвободителното движение. В този смисъл и Неофит Рилски е не само просветен деец. Дейността му има подчертан политически ефект, защото подготвя почвата за развитието на националнореволуционната борба“ (Radkova 1983, p. 200).

Предварителното проучване на научни трудове със защитените в тях различни авторски гледни точки върху идеите и дейностите на йеромонах Неофит Рилски като общественик и книжовник констатира, че неговата историческа роля е осветена разностранно, оценена е цялостно и положително. Съответно тази преценка е и основанието при избора на *предмет* за изследването да се акцентира предимно върху личностно-организационните приноси на Неофит Рилски от позицията му на духовно-идеен център за Българското възраждане и като негов обединяващ културно-просветен модератор. Главният мотив за такава насоченост на научните намерения е политическият характер на новобългарската култура и просвета през първата половина на XIX в., ярко изразен особено в националната идейност на историческото наследство от Неофит Рилски.

Безспорно научно е доказано, че рилският монах изцяло се посвещава за полезна служба на българския народ и европейското му бъдеще чрез просвета, култура и духовност, или с други думи, той е верен и принципно водещ радетел на националните послания от св. Паисий Хилендарски за език, род, вяра и Отечество (в края на „История славянобългарска“ е записано, че тя също е „*в полза на нашия български род*“). В този контекст научната *цел* е оценъчно коментиране дейностите на Неофит Рилски като духовник, книжовник, общественик и народен учител съобразно социално-политическото им значение за новобългарската култура и просвета. Житейски уникалното е, че той, дипломатично и еволюционно, по монашески духовно, без да е изявен поборник или виден балкански политик, успешно осъществява ролята и на изразител на общественото мнение с културно-просветните нагласи на своето време, и на говорител за новото българско общество с всеотдайността към националния дълг. Съответно *водещата задача* е да се разкрие как личността му „стои“ на общия социално-културен фон на Българското възраждане и по какъв начин влияе на мечтата за политическа свобода и правова държава. С какво неговият граждански пример на общественик, книжовник и учител е ориентир в опитите да се работи професионално-нравствено за България – всеки сам и всички заедно с другия. *Предполага се*, че в основата на тази мащабна и разностранна културно-просветна дейност през дълголетния му благословен живот е светлата триада на неговата личност: *възвишена духовност – енциклопедична образованост – ерудирана книжовност*.

Приноси на Неофит Рилски „за народната ни полза“

Встъпителна за това изследване е научната постановка на Ил. Конев (Конев 1983), че определенията за Неофит Рилски, Неофит Бозвели, Константин Фотинов, Христати Павлович, Петър Берон, Васил Априлов като „бележити възрожденски личности“, „енциклопедисти“, „български патриоти“, „носители на светски идеи“, „ревностни просветители“, „организатори, реформатори и ръководители на просветното движение в България“ всъщност ограничават историческата им роля за националното Просвещение. „Тяхното „просветителство“ се оценява

като религиозно или светско в зависимост от образованието и отношението им по актуални въпроси на формиращата се българска национална култура... Достатъчно е да се зачетем в кореспонденцията на Р. Попович, Н. Рилски, А. Кипиловски, В. Априлов и други техни сънародници, за да се убедим в това. Всичко предприемано и постигнато от „родолюбивите българи“ те определят като „разпространение“ на Просвещението или „истинно Просвещение“ (Konev 1983, p. 38; p. 47).

В динамичната епоха на прехода към „истинно Просвещение“ социално-културната роля от личността на Неофит Рилски („надарена личност, с човешки такт и педагогическо умение“ (Dimitrov 1987, p. 74)) е равнозначна на национален център за книжовността и ерудираността (Shishmanov 1969). Може да се приеме, че отец Неофит съзнателно и всеотдайно работи „за народната ни полза“ и със своите знания и опит, с желанието и волята си е същинският модератор на българското Ново време: проповедник, богослов, демократ еволюционист, писател, поет, учител, професор, филолог, историк, преводач, музикант, художник – истински символ на духовността и културата за своето време, водещ национален реформатор и всеотдаен патриот.

И в съвременната правна наука теоретично се приема класическото философско разбиране от времето на прехода към европейското Просвещение, че по принцип политиката е сред трите основни човешки дела (познание, политика, религия), а нейната главна функция е да съдейства за разумното общуване между хората и да ги напътства (обеднява) за общ мирен живот чрез сътрудничество и разбирателство. В своето исторически „закъсняло“ време духовникът Неофит също е носител и изразител на тези свети послания, като с активните си и разностранни действия и дейности обеднява българите в стремежите им за по-добър живот в мир и свобода заедно с другите балкански народи: образно казано – „посява семенцата“ на общественото начало за социалния прогрес. Не е случайно, че „където учителства този буден ум и организатор, селищата се превръщат в просветни и педагогически средища и оставят следи в културния живот“. Дори още при първото си учителстване в Самоков (1827) „Неофит става център, около който започват да се групират любознателни родолюбиви млади българи“ (Radkova 1983, p. 88; p. 31).

Таксидиот, проповедник, учен, учител в Габрово и Копривщица – навсякъде с мъдрото си витийство отец Неофит просветлява суеверните и невежи българи към идеалите на Новото време, убеждава ги, че със знанието и морала пред тях се откриват възможности в социалните бъднини и те да са щастливи. Същевременно за постигането на българската мечта той системно и енергично работи с идеята за полезност, като взаимодейства с активни личности измежду народа – местни хора, родители на негови ученици, училищни дейци, епитропи, попечители и др. За целите си на духовен възпитател и обществен ментор използва различни ефективни методи и подходи – църковни проповеди и наставления, поучителни слова, популярни сказки с нравствено-религиозно съдържание и др. Може да се приеме твърдението на Р. Радкова, че „Неофит Рилски е първостепенна фигура в културно-просветното движение“. Според нея „той отлично осъзнава историческата необходимост на да-

дения етап и благодарение на личните си качества, на ерудицията и всеотдайността си *допринеся за издигане ролята на субективния фактор* в развитието на движението за новобългарска просвета“ (Radkova 1983, pp. 92 – 95; p. 87; Radkova 1995).

Социално-културната среда на българското общество от времето на робството се характеризира с човешката си „шарения“ и индивидуалната противоречивост на вътрешното „Аз“, което изисква и от йеромонах Неофит да се труди за народната полза не само сред простолудието, а същевременно и от една страна – да създава модерна и патриотична интелигенция, която да израсне за национален водач на масите в борбите за освобождение и правова държава, а от друга – целенасочено и отговорно да сътрудничи в инициативите на великите радетели на българщината, на политическите лидери за новобългарското самосъзнание чрез просвета и култура към революция. Неговият исторически шанс за личен успех с народна полза е, че попада в благодатна обществена среда от възхитителни знаещи и можещи върховни национални личности, които са и на вишше професионално равнище в сферата на културата и просветата – В. Априлов, Н. Палаузов, братя Мустакови, Ем. Васкидович и мн. др. И в тази щастлива интелектуална общност рилският отец е „свързващо звено между културните дейци“ (израз на Р. Радкова), представителното лице на възраждащата се нация пред съседните балкански народи. Може би тук уместно определение за удивителния и динамичен комуникационен социоцентър е „масовата компетентност“ на участниците в него, които превръщат духовността, културата и просветата в най-важното политическо средство за освобождението на Отечеството. В този контекст е допустимо да се обобщи, че от началото на XIX в. вече се надига една могъща нова вълна на общественото начало, която подема и самият Неофит, като с искреност и взаимно доверие го понася заедно с другите български интелектуалци патриоти към свободата и демокрацията.

Общите обществено-икономически условия на турското робство закономерно затрудняват самосъздаването на национална интелигенция измежду европейски успелите български търговци и предприемачи. Затова в първите три десетилетия на XIX в. предимно българската емиграция в Брашов, Букурещ и Одеса (разбира се, най-вече образованата и патриотичната ѝ част) „създава родни интелигенти с отношение към просветата и културата. С книжовните прояви на Неофит Рилски и неговата педагогическа дейност в Габрово, а впоследствие и в Копривщица се заражда тенденцията за *изместването на този център в пределите на страната*“: да се подготвят професионални учителски кадри, които да започнат „масовото ограмотяване на българина, запознаването му с историческото минало и родния език, чрез което може да се повлияе на националното му съзнание“ (Radkova 1983, pp. 68 – 69). В същия смисъл е и становището на А. Димитров, който основателно твърди, че първо в Габровското училище започва целенасоченото обучение на новобългарски учители, които се превръщат в ядро на новобългарската интелигенция. „Тъкмо тези, възпитани вече в България просветни дейци възприемат идеята за масово българско

просветно движение и го превръщат в източник за бързото развитие на националната култура... Тогава, например в Габровското училище при Неофит Рилски се подготвят значителен брой от учителите, като Захари Круша, Брайко Хаджи Георгиев, Захари Княжески, Калист Луков, Цвятко Недев, Христо Попмитев, Константин Капиновски, Илия Грудов, Петко Лесичарски и др., които години наред преподават в някои от най-значимите български селища и от двете страни на Балкана“ (Dimitrov 1987, р. 76; р. 225).

Всички професионални ученици на Неофит Рилски с жив интерес и горещо желание за по-скорошно действие като учители по родните си места усвояват новото качествено знание по методика на родолюбието и особено възпитателните аспекти за хуманната отговорност на учителя относно задълженията и правата на детето в училището, на улицата и въкъщи. Непременно трябва да се подчертае, че веднага след дипломирането си всеки негов учителски кадър поема своето училище и с патриотична готовност, съвестно и отговорно подхожда към изпълнението на свещения дълг за полезна служба на народа си и към политическата мисия за освобождение на Отечество. А мъдрият и търпелив Неофит „с изпитанията на неговата интелигентна, чувствителна и горда натура“ (Dimitrov 1987, р. 74) завинаги остава техен актуален учител, наставник и ръководител (и приятел), като продължава непрекъснато да ги образова и възпитава – и в методическите детайли на преподаване, и в националната кауза за масова просвета и родна култура.

В опит за синтез от историческите приноси на йеромонах Неофит към Българското възраждане е допустимо да се обобщи, че след като в началото на XIX в. водещите български интелектуалци започват да търсят средства за създаване на българска просвета и култура със свой собствен образ, ключова и „исторически плодотворна“ се оказва именно „срещата между двама от най-видните национални дейци на своето време – единият с политическата нагласа на емигранта (В. Априлов), а другият (Н. Рилски) с практическата опитност на „вътрешния“ българин (Dimitrov 1987, р. 75). Рилският отец Неофит осъществява на местно и на международно равнище забележителна книжовна и преподавателска дейност с научни, организационни и социални приноси както в духовния живот на църквата, така и в различни сфери на модерната родна култура и светската просвета на българите:

- превежда на български език Новия завет, преработва Службата и Житието на св. Иван Рилски. Написва жития за св. св. Кирил и Методий, за св. Иван Рилски. Пише стихотворения, оди; съставя сборници от традиционни и свои музикални творби и др.;

- координира културно-просветните инициативи и усилия на родолюбивата интелигенция; активно кореспондира и настоява за откриване на печатница в българско селище;

- творчески „участва в изграждането на новобългарския книжовен език, който е централен проблем на българския културен живот“ (Dimitrov 1987, р. 45). През

целия си живот работи по своя любим гръцко-български речник. Първ превежда басните на Езоп (1852) и др.;

– съдейства за „обособяването на българската историческа наука, разработва основния историографски момент в модела за родна история“ – „Священный краткий катихизис“ от 1835 г. (Konev 1983, p. 195) и др.;

– създава първите новобългарски училища в Габрово (1835) и Копривщица (1837), в които експериментира правнозащитни документи за отговорности и права на децата – Училищен дисциплинарен правилник и Устав. За възпитанието и обучението на българските деца написва оригинални учебници и учебни помагала: „Взаимоучителни таблици“ (1835); „Буквар, извлечен от взаимоучителните таблици“ (1835); „Българска граматика“ (1835); „Географски глобус за българското училище“ (1836); „Краснописание“ (1837); „Аритметика“ (1851); „Христоматия славянского языка“ (1852); „Словар на българския език, изтълкуван от църковно-славянски и гръцки език“ (1875); и др.

– професор по черковнославянски език и ръководител на Катедрата по славянски езици във Висшето богословско училище на о-в Халки (1848 – 1853). Игумен на Рилския манастир (1860 – 1864).

Заклучение

В българската национална история доказано и заслужено присъства скромният и съвсем обикновен български поп – отец Неофит Рилски: служител на Бога, слуга на народната ни полза, духовен интелектуалец еволюционист, труженик на словото, перото и четката, един от хилядите саможертвени патриоти. И той, момчето от поробеното село Банско, общува с целия интелектуален елит на съседните народи и с техните духовни и политически водачи, „правейки“ заедно с тях Новото време на българите чрез култура и просвета.

Възможно е поуката от това изследване за личностните приноси на Неофит Рилски „за народната ни полза“ да се съдържа в същностния въпрос за смисъла на човешкия живот. Защото Някой целенасочено и разностранно образова селското момче, системно и упорито го подготвя за мисията му по неговия земен път. Семейството? Училището? Църквата? Националните духовни и политически лидери? В контекста на риторичния въпрос е и обобщената заключителна постановка от проучването – именно *обществената среда на Българското възраждане с прехода към „истинно Просвещение“ избира и подготвя своите духовни водачи*. Съответно тук се приема за доказана издиганатата цел на научните намерения – в тази динамично-красива и страховито-революционна епоха Неофит Рилски е един от Избраните и заслужено е сред исторически признатите най-достойни български интелектуалци и творци:

– той разумно ОБЩУВА с всеки човек и с всички хора – с доверие, готовност и обич, непрекъснато и енергично, смислено и делово;

– той е същинският културен ЦЕНТЪР на общественото начало за социалния

прогрес, на общественото мнение за всички заедно и хармонично единни в смелите стремежи за свобода и демокрация;

– той е полезният ДЕМОКРАТ ЕВОЛЮЦИОНИСТ, който търси *ядрото* на българската Промяна предимно чрез вяра, просвета и култура.

Следователно – теоретичното изследване за народополезните приноси от мащабната и разностранна културно-просветна дейност на Неофит Рилски потвърди с резултатите си предположението, че *единствено благородната му одухотворена личност (духовност – образование – култура)* осветява неговия път към себепознанието и хармонията с другия, към свободата и социалните права на българския народ.

ЛИТЕРАТУРА

АТАНАСОВ, Ж. & др., 1993. *История на педагогиката и българското образование*. Велико Търново: АСТА.

ГЕНЧЕВ, Н., 1988. *Българско възраждане*. София: Отечествен фронт.

ДИМИТРОВ, А., 1987. *Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането*. София: БАН.

КОНЕВ, И., 1983. *Българското възраждане и Просвещението (История, историческо съзнание, взаимодействия)*. София: БАН.

РАДКОВА, Р., 1995. *Интелигенцията и нравствеността през Възраждане-то (XVIII – Първата половина на XIX век)*. София: Проф. Марин Дринов.

РАДКОВА, Р., 1983. *Неофит Рилски и новобългарската култура. Първата половина на XIX век*. Второ издание. София: Наука и изкуство.

ШИШМАНОВ, И., 1969. *Избрани съчинения в два тома. Том I. Българско възраждане*. София: БАН.

REFERENCES

ATANASOV, ZH. et al., 1993. *Istoria na pedagogikata i balgarskoto obrazovanie*. Veliko Tarnovo: ASTA [in Bulgarian].

GENCHEV, N., 1988. *Balgarsko vazrazhdane*. Sofia: Otechestven front [in Bulgarian].

DIMITROV, A., 1987. *Uchilishteto, progresat i natsionalnata revolyutsia. Balgarskoto uchilishte prez Vazrazhdaneto*. Sofia: BAN [in Bulgarian].

KONEV, I., 1983. *Balgarskoto vazrazhdane i Prosveshtenieto. (Istoria, istorichesko saznanie, vzaimodeystvia)*. Sofia: BAN [in Bulgarian].

RADKOVA, R., 1995. *Inteligentsiyata i npravstvenostta prez Vazrazhdaneto (XVIII – Parvata polovina na XIX vek)*. Sofia: Prof. Marin Drinov [in Bulgarian].

- RADKOVA, R., 1983. *Neofit Rilski i novobalgarskata kultura. Parvata polovina na XIX vek*. Vtoro izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].
- SHISHMANOV, I., 1969. *Izbrani sachinenia v dva toma. Tom I. Balgarsko vazrazhdane*. Sofia: BAN [in Bulgarian].

A MODERATOR OF THE NEW BULGARIAN CULTURE AND EDUCATION (On the Nation-building Work of Neofit Rilski)

Abstract. The study is about the national role of Neofit Rilski in the development of the New Bulgarian culture and education in the first half of the 19th century. A mendicant friar, preacher, scholar, scribe, teacher – with his wise vision Father Neofit enlightened the Bulgarians everywhere to the ideals of the New Time; he convinced them that with knowledge and morality there were also opportunities for them to be happy in the civilized world. The position of the scribe-teacher Neofit as a subjective factor in the processes of modelling the social basis for the social progress of the Bulgarian population is analysed from a contemporary cultural aspect. The influence of his bright personality on the growth of the Renaissance intellectuals-patriots and on the training of the first professional teachers of the nation in Gabrovo and Koprivshtitsa is commented. As a result, it is proved that Neofit Rilski was the useful democrat-evolutionist of the native Renaissance and the real cultural centre of the Bulgarian enlightenment-revolutionary movement for the liberation of the Fatherland.

Keywords: monk of Rila; scribe; philologist; teacher; Gabrovo school

✉ **Dr. Nadezhda Krasteva, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0001-9342-9196

Faculty of Law and History
South-West University “Neofit Rilski”
Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: nkrusteva@law.swu.bg

✉ **Dr. Vladislav Krastev, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-3654-278X

Faculty of Economics
South-West University “Neofit Rilski”
Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: vladislav_swu@law.swu.bg